



Teofania în *Îngeri în America* de Tony Kushner

Nicoleta Spiridon

(în vederea susținerii probei de admitere la Masteratul Cultură și Civilizație Ebraică – septembrie 2022)

Scriitorul Tony Kushner, deși nu foarte cunoscut lumii teatrului din țara noastră (l-am regăsit, totuși, pus în scenă de către echipa de la Metropolis), a reușit să aducă în fața cititorilor și a spectatorilor un melanj inovator și, poate, tulburător pentru vremea aceea (1993), reprezentat de a sa dramă *Îngeri în America*, pentru care autorul a luat Premiul Pulitzer și Premiul Tony pentru cea mai bună piesă de teatru.

Născut în Manhattan, în 1956, într-o familie de evrei, Tony Kushner a manifestat din adolescență o atracție către dezbaterile politice, activând în cercurile liceului. Mai târziu, prin scrierea piesei sus-menționate, autorul a prezentat societății problematici spinoase (homosexualitatea, religia, politica, iubirea, prietenia etc.), pentru care o oferit o rezolvare interesantă: *teofania*¹.

Cititorul român, preocupat de literatură și având afinități, chiar și tangențiale, cu lumea evreiască, nu își poate reprimă tendința de a face o comparație între Kushner și Mihail Sebastian. În vreme ce primul, născut într-o Americă și într-o epocă liberale, a putut să își exprime ideile și să își folosească propriul nume, cel de-al doilea, Sebastian, s-a ascuns în spatele modernismului, a culturii franceze și a renunțat la identitatea sa (Iosif Hechter). Dar aceasta nu este decât o simplă digresiune, care nu are alt scop decât acela de a sublinia rolul evreimii în panoplia culturală internațională.

Atât de important a fost iudaismul pe plan mondial, încât două dintre religiile dominate ale lumii, creștinismul și islamul, se numesc abrahamice, indicând, cumva, conexiunea cu monoteismul, Avraam și cartea cărților, *Biblia*.

În iudaism, *Tora*, reprezentată de primele cinci cărți ale *Biblii*² (*Geneza*, *Exodul*, *Leviticul*, *Numeri* și *Deuteronomul*), abundă în momente în care Dumnezeu (θεός) își face apariția (φαίνεται) concretizându-se în diverse ipostaze (de exemplu: rugul aprins³), pe care exegeții le-au denumit cu termenul generic de *teofanie* (ή θεοφάνεια).

Manifestarea divinității, așa cum se întâmpla în începuturile umanității, era o dovadă a faptului că lui Dumnezeu îi păsa de oameni, că îi iubea și că dorea să le stea aproape, acțiuni care vor atinge o stare de apogeu în momentul în care IHWH îl va face pe Moise purtătorul legilor⁴, fără de care poporul evreu nu ar exista.

¹ <https://dexonline.ro/definitie/teofanie>

² Vom folosi traducerea Dumitru Cornilescu.

³ Exod 3

⁴ Exod 19, 20

Extrapolând, putem spune că elementele de teofanie (mai mult sau mai puțin majore) sunt cele care contribuie la cristalizarea evreilor în chiar forma pe care o cunoaștem astăzi, cea a statului Israel, țara de lapte și miere⁵.

Dar începuturile teofaniei se regăsesc în *Tora* mult mai devreme, în *Geneză*, într-un moment care va conduce la nașterea umanității printr-o acțiune de neascultare⁶: momită de șarpe, femeia cedează ispitei de a mânca din rodul pomului din mijlocul grădinii și, după ce vede că acesta este bun, îi dă și bărbatului aflat lângă ea. Revelația goliciunii și conștientizarea acesteia sunt elemente generate de un fapt de o gravitate extremă: încălcarea poruncii divine. Mai mult, teofania însăși, după cum vom vedea, este declanșată de această acțiune de răzvrătire, iar Dumnezeu, ca și cum **nu** ar fi fost atotștiutor, ubicuu și unicul creator al celor doi, bărbatul și femeia primordială, îi întrebă unde sunt (deși, clar, Acesta știa pe de-a-ntregul ce se petrecuse) tocmai din dorința de a le atenua, cumva, greșeala.

Se poate spune, anticipând, că teofaniile, așa cum apar ele în *Biblie*, pot fi clasificate astfel:

1. Declanșate de o **greșeală** comisă de om (a se vedea momentul prezentat anterior);
2. Generate de dorința divină **de a testa credința** omului (Geneza 22 – Avraam primește poruncă divină să își sacrifice fiul, pe Isaac);
3. Născute din necesitatea **de a impune reguli** (Exodul 19, 20 – Dumnezeu i se adresează lui Moise, apoi acesta este chemat pe muntele Sinai pentru a primi Tablele Legilor);
4. Provocate de ideea **profeției** și a **schimbării identității** (Geneza 32 – Iacov se luptă cu îngerul care îi va schimba numele în Israel).

Desigur, taxonomia teofaniilor poate să devină un subiect complex dacă ne vom apleca în detaliu și asupra altor exemple de apariție a divinității, însă economia prezentei lucrări ne impune o limitare la elementele importante.

Rezumându-ne la clasificarea prezentată mai sus, putem afirma faptul că teofaniile biblice însumează elemente centrale ale existenței umane, oferind o imagine a întrepătrunderii evidente dintre sacru și profan în vederea îmbunătățirii, într-o direcție sau alta, a celui din urmă.

Mutatis mutandis, teofaniile prezente în piesa de teatru *Îngeri în America*, scrisă de Tony Kushner, urmează tradiția iudaică a ideii că prezența lui IHWH interferează cu existența

⁵ Geneza 13: 14-18

⁶ Geneza 3: 8 -24

omului de rând în diverse situații, uneori chiar și atunci când acesta (omul) nu și-o dorește, nu este pregătit pentru ea sau, pur și simplu, nu este vrednic de aceasta.

Piesa lui Kushner se deschide cu o înmormântare evreiască, ocazie care îi permite autorului să ofere destul de multe indicații scenice, care atestă faptul că ceea ce se va întâmpla urmează o tradiție iudaică⁷. Acest element are un rol anticipativ anunțând atât una dintre temele dramei – credința -, cât și apartenența unora dintre personaje la religia iudaică.

Desfășurându-se din anul 1985, după cum însuși autorul ne arată în cadrul indicațiilor scenice, până în 1990, piesa ne confruntă pe noi, cititorii de acum, cu o realitate crudă, cea a apariției virusului imunodeficienței umane în rândul comunității LGBT de atunci.

Roy Cohn, al cărui nume are o semnificație iudaică cu o mare greutate (statutul de kohen – preot – a fost conferit lui Aaron, fratele lui Moise. Timp de patruzeci de ani, până la construirea Templului din Ierusalim, Leviții⁸ - Aaron se trăgea din acest neam al leviților - au fost preoții care au îndeplinit serviciile zilnice de cinstire a lui IHWH în Tabernacul), află în cadrul unei vizite de rutină la doctor că este infectat cu HIV⁹.

Teofaniile pe care le vom regăsi în piesa de teatru *Îngeri în America* se vor situa în categoria celor declanșate de o greșeală umană, de o neascultare a poruncii divine, totuși vom afla imediat, chiar de la doctorul care îl diagnosticase pe Roy Cohn, că boala poate fi „ținută pe loc”, dacă nu vindecată, prin intermediul unui tratament deținut de Institutul Național al Sănătății Bethesda (nume care ne trimite cu gândul la minunea pe care Iisus o face la scaldătoarea Betesda¹⁰ - un exemplu de epifanie care, totuși, nu se încadrează în tradiția iudaică, dar care nu face altceva decât de întărească ideea că Dumnezeu continuă să fie prezent în lume, indiferent de păcatele ei), pentru care însă trebuie, ca bolnav, să aștepti aproximativ doi ani. Roy Cohn nu are timp să facă acest lucru și nici nu are motiv să o facă, de vreme ce este un apropiat al președintelui S.U.A prin legăturile de prietenie pe care le are cu soția acestuia.

Asistăm, din nou, la un alt moment de neascultare, de încălcare a poruncii divine: Roy Cohn are relații și nimic nu îl va opri să le folosească (poate Dumnezeu?), mai mult, deși evreu, deși poartă un nume cu semnificație religioasă, el ia numele Domnului în deșert când și cât are chef, lucru observat de Joe (mormonul) care îl roagă frumos să înceteze. Dintru început, ne

⁷ Kushner, Tony. 2013. *Angels in America, a Gay Fantasia on National Themes*. New York, NY: Theatre Communications Group, p. 22

⁸ Numeri 1, 2

⁹ Kushner, Tony. 2013. *Angels in America, a Gay Fantasia on National Themes*. New York, NY: Theatre Communications Group, p. 58

¹⁰ Ioan 5

dăm seama că teofaniile nu se vor declanșa pentru acest personaj îndepărtat de religie, chiar evreu fiind, și prea încrezător în propriile sale puteri.

Personajul care se va manifesta profetic, având o relație directă cu îngerii, întocmai ca Iacov, este Prior Walter, un bărbat (afectat de aceeași boală nemiloasă) al cărui nume, cu rezonanțe latine (*prior m.f., prius n. adj.*), înseamnă „cel de dinainte, cel de la origini, primul sau cel originar”. Părăsit de iubitul său evreu (pe care îl cheamă Louis Ironson – fiul fierului, o trimitere, parcă ironică la caracterul rece și detașat al acestuia) și aflat într-o agonică suferință, Prior reiterează chinurile unei umanități aflate la răscrucea începuturilor, hălăduind prin deșert și mâncând mană – toate acestea întâmplându-i-se lui, neevreul, lui care se va lupta cu îngerul.

Devine interesant, din acest punct de vedere, faptul că Prior este, cumva, pregătit pentru întâlnirea cu îngerul de viziunile pe care le are și în care îi apar predecesorii săi (heralzii), pe care îi chema tot Prior (cum altfel). În cadrul uneia dintre aceste năluciri, Prior 1 rostește în ebraică o incantație, deși este puțin probabil ca acesta ar fi cunoscut de undeva limba¹¹.

PRIOR 1 (*Low chant*): Adonai, Adonai,
Olam ha-yichud,
Zefirot, Zazahot,
Ha-adam, ha-gadol

Întâlnirea propriu-zisă cu îngerul are loc, așa cum i se întâmplase și lui Iacov, nu în timpul somnului, ci în plină luciditate (crede personajul, deși atmosfera este confuză chiar și pentru un cititor atent), ocazie în care Prior află că este profetul¹², modalitate care se va regăsi și în cazul următoarei teofanii, moment în care omul, terifiat de angelica apariție, se roagă se roagă ca totul să dispară.

Această a doua întâlnire cu îngerul, asemănătoare ca esență cu cea a lui Iacov, se bazează pe o luptă erotică dintre Prior și divina apariție, în urma căreia omul află că are sub podeaua bucătăriei o carte sfântă din care el, ca profet, trebuie să citească. Kushner înglobează aici, în mod sincretic, câteva teofanii pe care le întâlnim în Biblie:

- Cea a profetului Iona, omul care va refuza să fie glasul lui Dumnezeu¹³ și va fi înghițit de un pește drept pedeapsă (Prior fusese și el numit profet în cadrul primei teofanii și, ca și Iona, va încerca să refuze menirea);

¹¹ Kushner, Tony. 2013. *Angels in America, a Gay Fantasia on National Themes*. New York, NY: Theatre Communications Group, p. 107

¹² Ibid. p. 140

¹³ Iona 1

- Momentul în care Moise primește Tablele Legii pe muntele Sinai¹⁴;
- Lupta lui Iacov cu îngerul¹⁵.

În cea de a treia teofanie, când personajul principal se luptă cu îngerul la îndrumarea mamei mormone, Hannah (femeia poartă un nume evreiesc care înseamnă „favoare”, „îndurare” – ceea ce o recomandă pentru rolul pe care îl are, acela de personaj adjuvant al profetului), ca și în lupta lui Iacov cu îngerul, Prior nu va ceda ușor, ba, mai mult, îi solicită entității divine să-l binecuvânteze.

PRIOR: I . . . will not let thee go except thou bless me.

16

Spre deosebire de scena biblică, Prior va fi transportat în Rai unde va pleda pentru viața sa, cerându-și în continuare blagoslovirea de la îngerii care îl informaseră că Dumnezeu părăsise lumea și plecase nu-se-știe-unde.

Teofaniile biblice se petrec în momente importante: fie atunci când umanitatea se află într-un moment de răscruce (vezi scena alungării familiei primordiale din Grădina Edenului), fie când este necesar ca un personaj să treacă printr-o încercare (lui Avram i se cere să își sacrifice unicul fiu, pe Isaac), fie când un grup mai mare de oameni are nevoie de susținere (Dumnezeu hrănește cu mană poporul care hălăduia prin deșert¹⁷).

Regăsim aceeași structură și în piesa lui Tony Kushner, *Îngeri în America*: Prior (cel dintâi, cel ales – poate) este părtaș la câteva manifestări ale divinului, care vor conduce la transformarea lui și îi vor da șansa de a supraviețui câțiva ani cumplitei boli care a decimat societatea anilor 80’ – 90’.

¹⁴ Exod 20

¹⁵ Geneză 32: 24 - 32

¹⁶ Kushner, Tony. 2013. *Angels in America, a Gay Fantasia on National Themes*. New York, NY: Theatre Communications Group, p. 273

¹⁷ Exod 16: 14 - 35